

Bob Jessop'la Görüşme

Sinan Kadir Çelik-Ebru Deniz Ozan

Bob Jessop, Marksist devlet kuramının önde gelen isimlerden biridir. Çalışmaları gerek varolan çeşitli yaklaşımlara ilişkin analizleri, gerekse yansıttıkları özgün perspektifle bu alanda önemli bir yer tutmaktadır. Yaklaşımı, gerçekliği toplumsal ilişkilerin oluşturduğu bir bütün olarak görmesi ve devleti de bu anlamda ilişkisel bir perspektifle ele alması açısından önemlidir. Jessop ayrıca küreselleşme ve ulus-devlet gibi konular etrafında dönen güncel tartışmalara da dahil olmuştur. Biz de Jessop'a, devlet kuramıyla ilgili yaklaşımını akılda tutarak, günümüz tartışmalarını nasıl değerlendirdiğini sorduk.

Bu görüşmenin gerçekleşmesindeki katkılardan ötürü Galip Yalman'a teşekkür ederiz.

Her şeyden önce, okuyucu için, felsefi ve siyasal konumunuzu kısaca özetler misiniz?

Felsefi konumumu eleştirel gerçekçilikle tarihsel maddeciliğin bir bileşimi olarak tanımlamalıyım. Bu bileşimin, birbiriyle ilişkili olan özne ve yapı ile zorunluluk ve olumsuzluk sorunlarına iç tutarlılığı olan bir çözüm getirdiğine inanıyorum. Siyasal konumum ise aynı kısalıkta; toplumsal ekonominin ve çoğulcu bir siyasetin geliştirilmesine dayalı radikal ve müzakereci demokratik bir sosyalizm olarak özetlenebilir.

Küreselleşme çağında, sosyal demokrasinin ve "Üçüncü Yol"un Avrupasında büyük kitle hareketlerinin yeniden serpilip gelişme şansı bulabileceğini düşünüyor musunuz? Başka bir biçimde söylersek, karşı-hegemonyacı projeler için 'olumsal zorunluluk' ya da olasılık var mı? 'Küresel' kapitalizm uluslararası organizasyonlar mı gerektiriyor, ulusal ve yerel mücadeleleri her zamankinden daha önemli hale mi getiriyor, yoksa her ikisi de mi?

Küreselleşme çok sorunlu bir terim. Küreselleşmeyi çok-ölçekli, çok-merkezli ve çok-zamanlı bir süreç olarak görüyorum. Yerelden yerküresele çok değişik ölçeklerde etkiliyor, çok farklı noktalardan genişliyor ve değişik zaman ölçeklerinde işliyor. Bu nedenle küreselleşmeyi sıradan

insanların arkasından ya da başlarının üstünden işleyen nedensel tek bir süreç olarak görmek pek doğru değildir. Çok farklı ölçeklerde etkilediğinden ve gerçekleşmesi için yerel bir varlığı olması gerektiğinden küreselleşmeye etki etmek ve onu bozunmaya uğratmak her zaman mümkündür. Başka bir deyişle küreselleşmeyi dışımızda, erişimimizin ötesinde bir nesnel süreç olarak fetişleştirmek ve şeyleştirmek epeyce hatalıdır. Bu terimlerle ele alacak olursak küreselleşme, açıkça 'olumsal zorunlu' bir süreçtir. Küreselleşmenin doğası tutarsız ve çelişkilidir; bir mantığı varsa bir mantıkdışılığı da vardır. Bu özellikler; küreselleşmeye etki edilecek, onu bozunmaya uğratacak ve yeniden yönlendirecek pek çok nokta olduğu anlamına gelir. Buradan küreselleşme ve onun bozunumu için bir olumsal-zorunluluk olduğunu ve karşı hegemonyacı projeler için alan olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ancak küreselleşmeye karşı mücadelenin etkili olabilmesi için, bu mücadelenin küreselleşmeyle aynı biçimde işlemesi gereklidir. Yani küreselleşmeye karşı mücadele çok ölçekli, çok merkezli ve çok zamanlı olmalıdır. Salt yerel mücadelelerin de bir anlamı vardır; ancak bu mücadelelerin birbiriyle bölgesel, ulusal, uluslararası ve küresel düzeyde birleşmesi de önemlidir. Mücadelenin çok ölçekli olmasının yanında çok merkezli olması da önemlidir. Yani küreselleşmeye karşı mücadele, ona karşı her yerde muhalefet eden tek bir küresel hareket olmamalıdır, zaten olamaz da. Daha yerelleşmiş ya da daha ulusal, daha Avrupalı, Amerikalı, Doğu Asyalı ya da Afrikalı mücadeleler için muazzam bir alan var; çünkü küreselleşme kendini başka biçimde gösteriyor. Açık ki, küreselleşmeye karşı direniş uluslararası organizasyonları gerekli kılar. Ama küreselleşmenin doğası ve ittifakların, mücadelelerin nasıl inşa edilebileceğine dair düşüncelerime göre, ulusal-yerel mücadeleler de önemini sürdürüyor. Sorun, bunların nasıl birleştirilebileceği.

Mücadeleler yerelden küresele nasıl birleştirilebilir?

Yerelden küresele ve/veya küreselden yerele. Örnek olarak Greenpeace'i ele alalım: Yalnızca küresel bir düzeyde etkinlik gösteremez, yerel etkinlikler de geliştirmek zorundadır. Öte yandan küreselleşmenin zararlı etkilerine karşı direniş gösterecek yerel etkinlikler etkili olacaksa, diğer güç düzeylerine ve merkezlerine de seslenmek zorundadır. Yerel küresele doğru yukarı, küresel de yerele doğru aşağı inşa edilmelidir. Fakat bu, tek bir güç doruğuna sahip tek bir küreselleşme piramidi ve yerele doğru basit bir dizi var olduğu sanısını verebilir. Ben küreselleşmenin yalnızca çok ölçekli olduğunu iddia etmekle kalmıyorum, aynı zamanda çok merkezli olduğunu da ileri sürüyorum. Yani hareketlerin organize olabileceği ve billurlaşabileceği çeşitli ara noktalar olabilir. Bunun yanında bu noktaları denetlemeye ya da koordine etmeye çalışan,

küresel süreçler ve girişimlerle ilgilenen ve çoğunlukla birbiriyle çelişkili olan ya da karşıt yönlere çalışan değişik güç dorukları vardır.

'Emperyalizm' ve 'küreselleşme' terimleri arasında bir farklılık görüyor musunuz? Akademik cemaat küreselleşme terimini emperyalizme tercih ediyor gibi gözüküyor.

Emperyalizmin, daha genel olarak kapitalizmin olduğu gibi, değişik evrelerden geçtiğinin ayırında olduğumuz sürece "emperyalizm" kavramıyla hiç bir sorunum yok. Şimdi, küreselleşmeyle ilişkilendirilen pek çok olgunun, *Komünist Manifesto*'da Karl Marx ve Frederich Engels tarafından dünya pazarının oluşumu bağlamında açıklanmış olduğu kesinlikle doğrudur. Ancak küreselleşme; 'dünya pazar', Lenin'in emperyalizm açıklaması ya da daha yakın dönemlerde 1950'ler ve 1960'lardaki 'yeni emperyalizm' gibi eski fikirlerin basit uygulamalarını geçersizleştirecek yeni yüzlere sahiptir. Emperyalizmin eski evreleriyle karşılaştırıldığında, küreselleşmenin üç ayrınsı özelliği ortaya çıkar. İlk olarak, dünya çapında dolaşan aşırı hareketli finans kapitalin muazzam biçimde artan gücü. İkinci olarak, kültür emperyalizmi, özellikle de amerikanlaştırma, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle çok daha fazla arttı. Üçüncü olarak, üç başlıca bölgenin giderek artan içiçe geçişi: Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'nın hegemonyası altında organize olan ancak Çin tarafından meydan okunmaya açık Doğu Asya. Yani dünya kapitalizminin üç ana gücünün (eskisine oranla) çok kuvvetli karşılıklı bağlantıları ve içiçe geçişleri: Bu durum emperyalizmin klasik dönemiyle karşılaştırıldığında tamamen farklı bölüşüm çizgileri üretir. Bu da değişik mücadele alanları ve buna bağlı olarak da toplumsal hareketler ve kitle hareketleri için yeni uygulama alanları sağlar.

İkinci soruyla ilişkili olarak, şimdi ve gelecekte, 'sol'un anlamı nedir veya ne olmalıdır?

Bu konuda sol-sağ ayrımının, anlamı bir tarihsel devirden diğerine ya da bir konjonktürden ötekine değişen yüzer gezer bir gösteren olduğunu söyleyen Norberto Bobbio gibi siyaset bilimcilere ve Ernesto Laclau gibi söylem kuramcılara katılıyorum. Bununla ilişkili olarak solu kapitalizmin dinamiğine ve doğasına belirli konjonktürlerde kendisini de dışlayan bir muhalefet olarak görüyorum. Bu nedenle kapitalizm kendini yeni baştan yarattıkça ve yeniden biçimlendirdikçe sol da kendini ideolojik, politik ve örgütsel olarak baştan yaratmalı ve yeniden biçimlendirmelidir. Örneğin iki dünya savaşı arası solu plan ve piyasa arasındaki karşıtlık açısından düşünmenin, finans ve sanayinin 'hakim tepe'lerinin kamusal mülkiyetini talep etmenin bir mantığı vardı. Benzer biçimde Atlantik Fordizmi zamanında solu, kendisi yoluyla güç dengesinin örgüt-

lü emek tarafına doğru bükülebileceği sol eğilimli Keynesyen bir refah devleti projesi açısından düşünmenin bir mantığı vardı. Şimdi şebekeleşmiş girişimlerin, şebekeleşmiş yönetişimin ve şebekeleşmiş organizasyonların yükselişinin ve küreselleşmenin damgasını vurduğu post-Fordist, post-Keynesyen, refah sonrası ve ulusal sonrası bir dönem açısından solu yeniden düşünmeliyiz.

Solun yöneliminin geçmişte olduğundan daha sınıflararası veya *interclassiste* çok daha *pluripartiste*, toplumsal hareketlere daha açık ve daha samimiyetle enternasyonalist olmasının gerektiğini düşünüyorum. Bunların hiçbiri, aslında neoliberal küreselleşme içinde sol bir akım ya da eğilim olan 'üçüncü yol'un sol tanımını kabul etmek durumunda olduğumuz anlamına gelmez. Ben, solu yeniden okumamı, 'üçüncü yol'dan epey keskin bir biçimde ayırıyorum. Blair, Schröder ve diğer üçüncü yol politikacılarını sol politikanın eleştirel destekçileri ve yeniden yorumlayıcıları olarak değil, küreselleşmenin mazeretçileri olarak görüyorum.

Bugünün sol kanat politikasının sınıf doğasına ilişkin olarak, kapitalizmin dinamiğinde, bırakın işçi sınıfının ayrıcalıklı temsilcisi olarak kommünist partiyi, işçi sınıfının öncü güç olarak ayrıcalıklı konumunu garanti eden herhangi bir şey olduğunu kabul edemem. Ama bu, çalışan sınıfların harekete geçmesinin gözardı edilebilir olduğu anlamına gelmez; özellikle de küresel olarak düşündüğümüzde. Toplumsal organizasyonların geniş alanı içerisinde işçi sınıfı kimliğine diğer kimlikler ve işçi sınıfı hareketine diğer hareketler karşısında *a priori* bir öncelik tanımak hayli hatalı olacaktır. Erken dönem yazılarımda, projelerin sınıfla ilgililiği ve bu projelerle harekete geçen aktörlerin sınıf bilinçleri arasında bir ayırım yaparak bu konuyu ele aldım. Aslında kapitalizme karşı geniş bir koalisyonu harekete geçirmeye çalışırken, sınıf eşitsizlikleri ve ekonomik performans kadar, hareketin dinamiğinin sivil toplum ve devlet üzerindeki yankılarını da ihmal etmemek gerekir. Geniş bir dizi oluşturan çıkar ve kimlikler sınıfla ilgili bir proje etrafında, sınıf kimliği ya da dolaşımsız sınıf çıkarlarının daha geniş harekete katılan tüm toplumsal grupların ilgisi için en önemli temel olduğunu ileri sürmeksizin, kapitalizme karşı çıkmak üzere bir araya gelebilir. *Pluri-partisme* aynı zamanda farklı siyasi partiler ve daha genel projelere sahip başka hareketler arasında işbirliğine açıklığı da içerir. Burada Gramsci'nin organik entelektüellerin rolü konusundaki açıklamasını önemli buluyorum. Çünkü bu açıklama kapitalizme, tüm toplumsal formasyonun organizasyonuna ilişkin alternatif bir görüş sunan karşı hegemonyacı bir 'kolektif irade'nin önemini vurgulamaktadır.

Küreselleşmenin karşıtı olarak 'ulus-devlet' yeterince ikna edici midir? Devletin özü 'toplumsal ilişkiler' ise küreselleşme çağında

ulus-devletler arası ilişkileri nasıl kavramlaştırmalıyız? Her şeyden önce, sizin bakış açınıza göre böyle bir soru, geçerli bir soru mudur?

Bunun geçerli bir soru olduğuna inanmıyorum. Piyasa ve devlet sorununu ekonomi ve ekonomi-dışı arasındaki ilişkiyi ele alarak anlıyorum. Kısaca açıklayayım: Kapitalizmin dinamikleri anlayışına göre, tek başına piyasa ilişkileri kapitalizmin yeniden üretimini güvence altına almak için yeterli değildir. Her zaman için piyasa güçlerinin ve değişim ilişkilerinin ötesinde bir şeye gereksinim vardır. Bu, daha somut olarak ekonomik ve politik arasındaki ayrım, daha da somut olarak piyasa ve devlet arasındaki ilişki olarak anlaşılabilir. Kapitalizmin doğasında, genel anlamda sermaye birikiminin ekonomi-dışı koşullarının ulus-devlet yoluyla organize edilmesini gerektiren bir yan yoktur. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda gelişmiş kapitalist ekonomilerde durum böyle gerçekleşmiştir. Ancak burada bile, kapitalizmin ondokuzuncu ve erken yirminci yüzyıllardaki durumlarını ele alırken, örgütlenmiş ulus-devletin ötesine geçen çoğul-uluslu (*pluri-national*) siyasal birimlerin varlığının ayırıcılığına değinmek gerekir. Benzer biçimde yeni-sömürgecilik, aynı önemdeki ulus devletlerin -çoğulluğun ötesinde- karmaşık hegemonya ve bağımlılık ilişkilerini de içermiştir. Bu belirtildiğinde küreselleşmenin ileri kapitalist ekonomilerde savaş sonrası dönemde ortaya çıkan belirli bir tür ulus devletin etkililiğini ortadan kaldırmış olduğu açık hale gelir. Fakat bu, ne genel olarak devletin gücünün ortadan kalktığı, ne de siyasal gücün belirli ulusal billurlaşmalarının ve yoğunlaşmalarının artık gücünü yitirdiği anlamına gelir. Gördüğümüz, ulus devletlerin yeniden onlara birikim süreci karşısında müdahale ve yol gösterme kapasitesi ile bir miktar yönlendirici kapasite kazandıracak biçimde yeniden yapılanmasıdır. Bu eğilimleri başka bir yerde "ulus-sonrası Schumpetergil *workfare* [refah yardımı alan kişilerin ya bir kamu hizmetinde çalışmak ya da iş eğitiminde yer almak zorunda olduğu hükümet planı (ç.n.)] rejimlerinin yükselişi" olarak açıklamıştım. Mevcut soruyla ilgili olarak, bu gelişmenin bir yönü devletin yeniden ölçeklendirilmesi; gücünün bir kısmının yukarıya -uluslarüstü düzeye-, bir kısmının aşağıya -bölgesel, kentsel ve yerel düzeylere- ve bir kısmının dışarıya -sınır ötesi kurumlara ve aygıtlara- devridir (örneğin farklı ulusların yerel devletleri eyaletleri ve kentleri arasındaki işbirliği; artık siyasal konumu basitçe ulusal-uluslar arası çerçeve içerisine yerleştiremeyecek sınır ötesi bölgelerin oluşması). Başka önemli bir kayma yönetimden yönetişime doğrudur; yani görece ağırlığın egemen devletin yukarıdan aşağı komutasından, onun kamu-özel işbirliğinde ve değişik türden ağlarda yer almasına doğru kayışıdır. Kavranması gereken üçüncü kayma, politika rejimlerinin uluslararasılaşması yönündeki eğilimdir. Bu nedenle ulus-devletler neyin yukarıya yükseleceğini, neyin aşağıya düşeceğini ve neyin yanlamasına gelişeceğini be-

lirlemede önemli güçleri elinde bulundurmayı sürdürüyorlar. Bu bağlamda, Türkiye gibi güçlü bir ulusal kimliğe ve en azından Atatürk döneminden beri görece olarak güçlü bir ulusal kapasiteye sahip olan bir devlet, ölçekierarası eklemlenmeye daha zayıf ve parçalı devletlerin yaklaştıkları biçimde yaklaşmak zorunda değildir. Ulus-devletlerin güçlerini yeniden kazanmalarının bir başka biçimi de, şebekelerin ve ortaklıkların ortaya çıkışlarında ve işleyişlerindeki denetim ve güdüm yoluyladır. Bu kurumsal tasarımın ve meta-yönetişim sürecinde her düzeydeki devletin rolünün arttığını, ama bu sürecin özellikle ulus-devlet için önemli olduğunu düşünüyorum. Uluslararası politik sistemin biçimlenişi ile ilgili mücadele ve özellikle uluslararası ölçülerin ulusal olarak ne kadar uygulanacağı ulus-devletler için üçüncü ana roldür. Örneğin Türkiye, çok haklı olarak, fikri mülkiyet hakları ve uluslararası ticaret rejimi hakkında ABD veya önde gelen Avrupa Birliği güçlerinden tamamen farklı bir yaklaşıma sahiptir. Bu anlamda, bu değişimler karşısında standart bir yaklaşım yerine her ulusal oluşum kendi konumlanışını belirleme ihtiyacı içerisindedir.

'Post-Fordist' çağda değişen ve değişmeyen nedir? Örneğin işçi sınıfının değişen bileşimi nedir? Bu değişiklikler ne ölçüde üretimin uluslararasılaşması, yeni üretim teknolojilerinin etkisi ya da sermaye hareketliliğinin etkisi yoluyla açıklanabilir? Son olarak, bu açıklama biçimlerinin tarihsel materyalizmin öncülleriyle tutarlı olduğunu düşünüyor musunuz?

İki yorumla başlamak isterim. İlk olarak, Fordizm hakkında konuştuğumuzda küresel bir olgudan söz etmiyoruz; savaş sonrası dönemde ileri kapitalist ekonomilerde egemen olan belirli birtakım ekonomik, siyasal ve toplumsal ilişkileri anlatıyoruz demektir. Ekonomik ilişkileri ve onların politik ve ideolojik karşılıklarını anlatırken Fordizm terminolojisini kullanmak, kendi çerçevesi dışında hayli yetersiz kalabilir. İkinci olarak, post-Fordist çağa, yani kararlı ve sürdürülebilir yeni bir biriktirme rejimine ya da düzenleme tarzına ulaştığımız konusunda ikna olmuş değilim. Fransız kuramcılar bazı yerlerde "Fordizm'den sonrası"na atıfta bulunuyorlar. Bu, şimdi yaşadığımız dönemin Fordizmin çözüldüğü ama henüz yeni ve kararlı bir şeylerin ortaya çıkmadığı bir dönem olduğu anlamına gelir. Sorunun geri kalan kısmını yanıtlarken lütfen bu kayıtları aklınızda bulundurun.

İşçi sınıfının değişen bileşimi nedir? Yanıt, sorunun yönlendirildiği özgül bağlama göre değişecektir. Bu nedenle sermaye birikiminin nesnel dinamini anlamak istiyorsam, üretken emeğin üretken olmayan emeğe oranına yoğunlaşmalı ve üretken emeği işçi sınıfının çekirdeği olarak ele almalıyım. Tersine sınıf politikasının olanaklarını anlamak istiyorsam üretken olmayan emeği de işçi sınıfının içine katmalıyım, çünkü onlar da

sömürülmektedir. Siyasal sınıf mücadelesi anlamında üretken olan ve olmayan işçiler benzer çıkarılara sahiptirler. Bu bağlamda işçi sınıfının değişen bileşiminin ilginç bir yönü entelektüel emeğin metalaştırılması, resmi olarak kapitalist kontrol altına alınması ve özellikle yeni bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla gerçekten sermayenin denetimine girmesidir. Bütün bunlar gösteriyor ki işçi sınıfının değişen bileşiminde önemli olan yan, değişen bileşimin sınıf ilgisidir. Siyasi konular ele alınırken sınıfın sınırları hakkındaki teknik tartışmalara sıkışıp kalmamalıyız.

Bu değişimler ne ölçüde üretimin uluslararasılaştırılmasıyla açıklanabilirler? Üretimin uluslararasılaşması, muhtemelen, yeni teknolojilerin ve sermayenin hareketliliğinin etkilerinden daha az önemlidir. Yeni teknolojiler teknik ve toplumsal işbölümü üzerindeki etkileri yoluyla işçi sınıfının bileşiminin değişmesinde çok önemlidirler. Üretimin uluslararasılaşması, yalnızca yeni bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla mümkün kılınan teknik ve toplumsal işbölümünün biçim değiştirmesinin bir yönüdür. Buna sermaye hareketliliğini de eklemeliyiz. Sermayeyi işçiden daha hareketli tuttuğu sürece ister salt yerel, ister kentler-bölgeler -uluslararası düzeyde olsun isterse üçlü biçimleri içersin, sermayenin hareketliliği, onun işçiyi baskı altında tutma ve sömürme kapasitesini artırır. Bu durumda sermayenin ölçek atlaması ya da etkinliklerini ölçek sınırlarını aşacak biçimde örgütlenmesi işçi sınıfının bileşimini değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda onun işçiler üzerindeki hegemonyasını güçlendirir. Buna verilecek en iyi karşılık sermayenin hareketliliğini kısıtlayıp işçi sınıfı mücadelesini uluslararasılaştırmak, bunu yaparken de bu uluslararasılaştırmanın belirli yerlerde köklenebileceğini ve değişik bir dizi ölçekte işleyebileceğini akıldan çıkarmamaktır. Uluslararasılaştığında bile işçi sınıfı mücadelesi salt uluslararası düzeyde işlemez. Etkili olabilmek için belirli üslere ve ordugahlara gereksinim duyar.

Son olarak, bu açıklamaların kesinlikle tarihsel maddecilikle uyum içinde olduğunu düşünüyorum. Bunu, metanın doğasından başlayarak tarihsel maddeciliğin kimi temel kavramları ile ilişkili olarak düşünmekteyim.

Sermaye, genellikle kendi başına hareket etme yetisine sahip bir şey olarak düşünülüyor ve belirli bir yer, kişi, ya da devlete eklenmesi temelinde tanımlanıyor. Bu anlamda da bir ölçüde şeyleştirilmiş ve toplumsal ilişkilerden yalıtmış oluyor. Marx'ın analizinde sermayenin bir ilişki biçimi olarak ele alındığını göz önüne alırsak, sizce toplumsal ilişkilerden bağımsız bir sermaye tanımlamak mümkün mü?

Bu soruda size bir alıntıyla yanıt verebilirim. Alıntıyı okuyacağım. Bu Bay Peel'in öyküsü:

"Bay Peel ... İngiltere'den Batı Avustralya'daki Swan Nehrine kendisiyle birlikte 50.000 sterlin değerinde geçim ve üretim aracı götürür. İşçi sınıfından erkek, kadın ve çocuk 3000 kişiyi de yanında götürecektir. İleri görüş sahibidir. Gidecekleri yere vardıklarında "Bay Peel yatağını yapacak veya nehirden su taşıyacak bir hizmetçiden yoksun kalır". Zavallı Bay Peel, Swan Nehri'nde her şeyi hazırlamıştı, İngiliz üretim tarzları dışında (...) Wakefield, Koloniler'de para halindeki varlığın, geçim araçlarının, makinelerin ya da başka üretim araçlarının, bir kişiyi, ücretli işçinin, yani ona emeğini kendi isteğiyle satmaya mecbur olan birinin yokluğunda 'kapitalist' olarak damgalanmaya yetmeyeceğini keşfetmişti. Sermayenin bir şey olmadığını, insanlar arasında şeylerin araçsalılığıyla kurulan bir toplumsal ilişki olduğunun farkına varmıştı. (Marx, K. (1974) Capital, cilt 1, London: Lawrence & Wishart, sayfa 717).

Sanırım bu sizin sorunuza Marx'ın kendisinin verdiği çok iyi bir yanıt oluşturur. Bay Peel, İngiltere'den Avustralya'ya sermayesini ve bu sermayeye değerini veren toplumsal üretim ilişkilerini götürebileceğini düşünüyordu. Demek istediğim, sermayenin hareketliliği hiçbir zaman parasal sermayenin ya da kıymetli malların tek başına hareketi değildir; aynı zamanda sermayeyi bir şeyden, işleyen toplumsal ilişki haline dönüştürecek toplumsal üretim ilişkilerinin de taşınmasını gerektirir. Öbür yandan Bay Peel, toplumsal üretim ilişkilerinin ihracını, bu ilişkilere karşılık gelen üretici güçleri de ihraç etmeden ya da onları yaratmadan gerçekleştiremez. Bu karmaşık bir ilişkidir. Bir yandan sermaye tanımı gereği hareketlidir. Öte yandan kurgusal olan aşırı hareketli finans sermayesi dışında gerek zaman gerekse yer açısından bir ölçüde bağımsızlık, bir ölçüde sabitlik olmadan bir sermaye hareketliliğinden söz etmek zordur. İşte tam olarak bu ihtiyaç, yani ne kadar hareketli olursa olsun sermayenin sömürmek ve birikmek için ayak basacak bir yerlere ve işlem merkezlerine duyduğu ihtiyaç, sermaye hareketliliğine direniş olanağının da kapısını açmaktadır. Saskia Sassen ve David Harvey'in de belirttiği gibi ileri derecede hareketli finans sermayesi, küresel kentlere ihtiyaç duyar. Biliyoruz ki, çok uluslu sermaye dünyanın her tarafında işliyor olmasına karşın belirli işlem merkezlerine sahiptir. İşte tam da bu sabitlik ve toplumsal ilişkilere bağlı olma durumu direniş için kapıyı açar. Sermayeyi bir şey olarak görmemeliyiz. Sermaye çelişkilidir, hem sabitliği hem de hareketliliği içerir; hiçbir zaman tam olarak sabit ya da tam olarak hareketli değildir. Sınıf mücadelesinin rolü, sermayenin hareketliliği üzerinde daha ileri derecede bir denetim kurarak sermayeyi bir yerde sabitlemeye çalışmak, durduğu yerde veya hareketi sırasında onu daha fazla sınıfsal ve/veya demokratik denetime tabi kılmaktır.

Çalışmalarınızı geniş bir Marksist geleneğin içine yerleştiriyorsunuz. Ve belki de elimizdekiler arasında kuramsal olarak en so-

fistike devlet tartışması da sizin 'stratejik-ilişkisel' çözümlemeniz. Burada, 'ilişki' kavramının Marksizmin farklı gelenekleri tarafından altının çizilmiş olmasını görmek ilginç. Örneğin, E. M. Wood'un 'süreç ve ilişki olarak sınıf' kavramlaştırması, Andrew Sayer'in 'eleştirel gerçekçiliği', B. Ollman'ın 'içsel ilişkiler felsefesi' ve Açık Marksizmin 'biçim çözümlemesi' hep belirli bir tür 'ilişkisel' perspektife dayanıyor. Sizin 'stratejik-ilişkisel' çözümlemeniz ile söz konusu yaklaşımlar, 'ilişki' kavramsallaştırmasında hangi bakımlardan ortak bir paydaya sahip? Sizin ve onların çözümlemeleri nerelerde benzeşiyor, nerelerde ayrılıyor? Tüm bu ilişkisel yaklaşımların eleştirel bir değerlendirmesinden bir tür "ilişkisel ontoloji"ye dayanan yeni bir Marksist metodoloji üretilebileceğini düşünüyor musunuz?

Bir ortak özellik belirlemek istiyorsak bu; eleştirel gerçekçilik olabilir. Eleştirel gerçekçilik için olarak ilişkisel bir çözümleme tarzı gerektirir. Hepimiz Wood, Sayer, Ollman, Açık Marksistler ve ben gerçek nedensellik mekanizmalarının sermaye ilişkilerinin doğasına için olduğu, bu mekanizmaların eğilimler ve karşı eğilimler içerdiği, bu eğilimlerin ne ölçüde gerçekleşeceğinin toplumsal pratik ve mücadeleyi de içeren bir dizi etmene olumsal olduğu düşüncesiyle hareket ediyoruz. Bizim çözümlerimizi birleştiren budur. Çözümlerimizi birbirinden ayıran bazı şeyler de var. Ben sermaye birikimini toplumsal örgütlenmede bütünselleştirici (*totalising*) bir güç olarak görüyorum. Wood'un "ilişki ve süreç olarak sınıf"ı, Ollman'ın ilişkisel ontolojisi ve Açık Marksizm, bütünselleştirici bir perspektifin ötesine geçerek kapitalizmin fiilen bir bütünlük (*totality*) içerdiğini varsayıyorlar. Bu önemli bir ayrım. Bence sermaye ilişkisi toplumsallaştırma ya da *Vergesellschaftung* adını verdiğim şeyin en önemli tabanıdır. Ama bütün toplumu örgütlemenin amaçlı tabanları da vardır. Buna örnek olarak, kapitalizmin dinamiklerini bütünlendiren bir ilke olarak dinin altında -elbette onu ortadan kaldırmadan- yönlendirmeye çalışan islami köktencilik düşünülebilir. Benzer biçimde savaş zamanının genel seferberliğinde ya da Tayvan ve Güney Kore gibi ulusal güvenlik devletlerinde 1950'ler ve 1960'larda sermaye birikimi ulusal güvenlikten sonra gelir. Bu kalkınmacı devletler ulusal güvenliklerini geliştirmek için kapitalist büyümeyi desteklemişler ve böylece kapitalizmin gelişmesine özel bir eğilim göstermişlerdir. Benim görüşüme göre, diğer her şeyin aynı olduğu koşullarda, toplumsal ilişkileri biçimlendirmede en önemli bütünselleştirici güç sermaye ilişkisidir. Ama bu olumsal olarak zorunludur. Wood, Ollman ve Açık Marksistler ise kapitalizmin bütünselleştirici etkisinin zorunlu olarak zorunlu (*necessarily necessary*) olduğunu varsayıyorlar, bu yüzden de özcülüğe eğilimlidirler. Wood, sınıf mücadelesinin rolünü vurgulasa da bunu kapitalizmdeki bütünselleştirici ilke olarak görür. Bir içsel ilişkiler filozofu olarak

Ollman, bütün bu içsel ilişkileri kapitalizme içsel görür. Kapitalizmin ötesinde sermaye birikiminin mantığını bozunmaya uğratabilecek hiçbir şey yoktur. Açık Marksizm ise; biçim çözümlemesi yalnızca birbirine bağlı sermaye ilişkisi biçimlerini vurguladığı ve sermaye birikiminin mantığını bozunmaya uğratabilecek 'görece özerk', yani kendi dinamiği olan başka toplumsal ilişki biçimlerinin olanaklılığını göz ardı ettiği için, o kadar da açık değildir. Bu nedenle Açık Marksistler toplumsal cinsiyeti ve etnisiteyi belirli bir kapitalist eğilimi olan ama sermaye ilişkisinin sömürgeleştirmesine de her zaman direniş gösteren, sermaye ilişkisinin dışında ama onunla beraber ele alınması gereken toplumsal ilişkiler olarak görmekten çok, sermaye ilişkisinin fetişleştirilmiş bir biçimi olarak görürler. Kısacası beni Ollman, Wood ve Açık Marksistlerden ayıran, bütünselleştirici bir ilke olarak sermaye birikimi düşüncesi ile kapitalizmin kendi özünde kurduğu bir bütünselliğin başka her şeye ege-men olduğu düşüncesi arasındaki ayrımdır.

Andrew Sayer'in eleştirel gerçekçiliğini kendi yaklaşımına çok yakın görüyorum. Devlet üstüne ya da daha yakın zamanda toplumsal cinsiyet üstüne yazdıklarından anladıklarına göre aramızda çok az fark görüyorum. Ama açık ki biz bu düşünceleri değişik konularda ve değişik biçimlerde kullanıyoruz. Ben Sayer'e göre sermaye birikiminin mantığıyla daha çok ilgileniyorum o ise kapitalist olan ya da olmayan işbölümü ile daha çok ilgileniyor. Ama ikimiz de eleştirel gerçekçiliğe bağlıyız ve ben onun yakın dönemdeki, *Gerçekçilik ve Sosyal Bilim* [Sayer, A. (2000) *Realism and Social Science*, London: Sage] kitabının argümanlarının çoğuna katılıyorum. Bütün bu ilişkisel yaklaşımların yeniden çalışılmasından bir tür 'ilişkisel ontoloji'ye dayanan, eleştirel gerçekçi yaklaşım çevresinde örülmüş yeni bir Marksist metodolojinin üretilmesinin mümkün olduğunu da düşünüyorum.

Sizce kapitalist devlet biçiminin özellikleri nedir; örneğin, kapitalist ekonomi için işlevsel olduğu söylenebilir mi?

Bu soruya yanıt vermek için, devleti kuramsal olarak tartışmaya başlamadan önce sermaye birikiminin ekonomi ve ekonomi-dışı yönleri hakkındaki tartışmalara geri dönmemiz gerekir. Bu konu benim çalışmalarımla Wood'unukiler ve Açık Marksistlerinkiler arasında benzerlikler olan bir konudur. Tek başına ekonomik mekanizmaların sermaye ilişkilerinin yeniden üretimini güvence altına alamayacağı, kapitalizmin ekonomi-dışı mekanizmalara da gereksinim duyduğu düşüncelerinde birleşiyoruz. Bundan sonra anahtar sorun, kapitalist devletin çözümlemeye nasıl gireceği haline geliyor. Ben bunu iki yoldan yapıyorum. İlk olarak kapitalist devletin tarihsel oluşumu yoluyla. Devletin, üzerinde siyasi güç uyguladığı bir toprakla erken oluşumunu yani devletin sermaye birikimini

öncelediğini vurguluyorum. Böylece hal-i hazırda var olan bir ekonomi-dışı güç olarak devleti sermaye birikiminin bir destekçisi olacak biçimde dönüştürmek için bir mücadele söz konusu oluyor.

Devlete ikinci yaklaşımım 'biçim kuruluşu' (*form constitution*) kavramı yoluyla, yani kapitalist devletin biçimsel özellikleri yoluyla oluyor. Burada ekonomik ile ekonomi-dışı, ekonomik ile siyasi ya da piyasa ile devlet arasındaki sermaye birikimi için gerekli olan ayırım sermaye için derin bir sorunsal oluşturuyor. Bu argüman, daha genel "biçim işlevi sorunsallaştırır" argümanımda yansıtılmıştır. Devletin dolaylımsız kapitalist çıkarlardan görece özerkliği, hem sermaye birikiminin genel koşullarını güvence altına almak için gerektiğinden, hem de devlet yöneticilerinin bu koşullara aldırnamaları için olanak sağladığından. Bu argümanı, belirli biçimlerin işlevleri belirli biçimde sorunsallaştırdıklarını iddia ederek daha ileri götürebiliriz. Bu nedenle işlevselliği mutlakiyetçi devlet, liberal demokrat devletten; kalkınmacı devlet ulusal güvenlik devletinden farklı sorunsallaştırır; ABD gibi bir federal devlette, Britanya gibi bir üniter devletten farklı sorunlarla karşılaşılır. Eğer her devlet biçimi işlevselliği başka biçimde sorunsallaştırıyorsa, buradan daha genel olarak sermayenin farklı bölüntülerinin ya da farklı sınıfların bu sorunsal işlevsellikten farklı biçimlerde etkilenecekleri çıkartılabilir. Bu durum, devlet biçimi hakkındaki mücadeleler için alan açar. Tam olarak devlet biçimince üretilen sorunların etkileri bölüntüden bölüntüye, sınıftan sınıfa ve bölgeden bölgeye değişir. Bu nedenle devleti yeniden yapılandırmak ve yeniden yönlendirmek için devlet biçiminin ve işleyişinin şu ya da bu bölüntünün, sınıfın ya da bölgenin yararcına olumlu ya da olumsuz etkilerini değiştirmeye yönelmiş sürekli mücadeleler vardır. Bu argüman, yakın dönemdeki 'mekansal-zamansal sabitler' hakkındaki tartışmamla ilişkilendirilebilir. Çünkü devleti siyasi erkin topraklandırılmasını da kapsayan bir şey olarak görüyorsak, devlet, sermaye birikiminin gerçekleştiği mekansal-zamansal sabitlerin organizasyonuna ve böylece sermaye birikiminin yapısal çelişkileri ve stratejik ikilemlerinin yerinden oynatılmasına (örneğin başka bir yere kaydırılmasına) ve ertelenmesine de doğrudan katılır. Dolayısıyla farklı bölüntüler, sınıflar, toplumsal hareketler ve benzerleri sermaye birikiminin gerçekleştiği mekansal-zamansal sabitleri değiştirmenin önemli bir yönü olarak devleti farklı yönlerde yeniden yapılandırmak isteyeceklerdir. Ne tarihsel kuruluşu, ne sonraki değişimler üzerindeki bu mücadeleler hiç bir zaman tam olarak başarıya ulaşabilirler. Bir süre çahşıyor gözükseler de, tikel bir devlet biçimini destekleyen ödüllü uzlaşma denkleminde ya da kuvvetlerin altında yatan dengede değişiklikler olacaktır. Bu da muhtamelen yeni bir mücadele devrini başlatacaktır.

Biraz başa dönecek olursak, bir soruya yanıt verirken Laclau'nun kimi görüşlerini paylaştığınızı söylediniz. Size konumunuzu Laclau ve Mouffe'dan nasıl ayırdığınızı sormak isteriz. Çünkü Laclau ve Mouffe genellikle sınıf-dışı bir perspektifle ilişkilendirilirken sizin görüşleriniz ve yazılarınız bir sınıf vurgusuna sahip.

Siz, post-Marksistler olarak Laclau ve Mouffe ile Marksist bir kuramcı olarak benim aramdaki temel farkı doğru biçimde belirttiniz. Bu farkı açıklamanın bir yolu, benim çözümlememi Wood, Ollman ve Açık Marksistlerin çözümlemelerinden ayıranın ne olduğunu sorduğunuz soruya onların verebileceği yanıtlara bakmak olabilir. Benim yanıtlım en güçlü bütünselleştirici kuvvet olarak sermaye vurgusu ile var olan tek bütünselliğin sermaye olduğu iddiası arasında bir aynım yapıyor. Laclau ve Mouffe, bir bütünsellik olarak kapitalizm fikrini reddediyor; aslında onlar tüm bütünsellikleri reddediyor. Ondan sonra, kapitalizmi bütünselleştirici bir güç olarak ele almanın gereksiz olduğu sonucuna varıyorlar. Onlara göre hegemonik eklemlenmeden yalnızca söylem ve söylemsel mekanizmalar düzeyinde tanımlanan, her zaman ve zorunlu olarak eksik bir bütünselleştirme ortaya çıkar. Onların aksine, ben, sermaye birikiminin söylemselliği yanında maddiliğinde de ısrarcıyım. Hiçbir zaman tam olarak kapanıma ulaşmasa da sermaye birikimini bütünselleştirici bir güç yapan onun üreticiler farkında olmaksızın işleyen meydana çıkan söylemsel ve maddi dinamikleri arasındaki ilişkidir. Yani ben, başka yazarların yanısıra Laclau ve Mouffe'u sermaye ilişkisinin bitmemişliğini anlamak için kullanıyorum. Ama Laclau ve Mouffe'un, kapitalizm kendini bir bütünsellik olarak kuramıyor olduğu için, bir toplumsal formasyondaki hegemonik bütünselleştirici ilkenin -eğer varsa- tamamıyla rastlantısal ya da olumsal olduğu fikrine katılmıyorum. Bu nedenle nasıl Karl Marx, Hegel'in diliyle flört etmişti ise, ben de Laclau ve Mouffe'un görüşleriyle flört ediyorum. Onları, -özellikle de bütünselleştirici ilkeler ve bütünsellikler arasındaki farkı- anlaşılmalı kolaylaştırmak için kullanıyorum ama bu onların tüm yanıtlarını kabul ettiğim anlamına gelmez. Bir Marksist olarak kaldığım için kapitalist toplumlarda sermaye ilişkisinin en önemli bütünselleştirici ilke olduğunda ısrar etmem gerekli.

Size Avrupa Birliği ile de ilgili bir soru sormak istiyoruz. Sizin 'mekansal-zamansal sabitler' kavramsallaştırmanız açısından AB nasıl bir kurumsal çerçeve olarak görülebilir?

AB, sermaye birikiminin yeni bir mekansal-zamansal sabitinin kurumsal mimarisinde anahtar bir kavram olarak siyasi gücün topraklandırılmasının yeniden ölçeklendirilmesini denemektedir. Bu; yerel, bölgesel veya ulusal devletler pahasına bir Avrupa federal devleti ortaya çıkarıyor an-

lamına gelmez. Avrupa'da yükselen yönetim biçimi, devlet gücünün diğer ölçeklerini ortadan kaldırmaktan çok, siyasi erkin topraklandırılmasına kurumsallaşmış yeni ölçekler ekliyor. Bu durum, AB düzeyinde demokratik denetimin erişimine daha az açık güç merkezleri yarattığı gibi ekonomik, toplumsal, siyasi ve ideolojik mücadelelerin gerçekleştiği düzeyleri çoğaltıyor. İkinci nokta ise, Avrupa sermayesi diğer sermayelerden kolayca ayırt edilebilse dahi, bu mekansal-zamansal sabit yalnızca Avrupa sermayesi için değildir. Poulantzas'ın 25 yıldan daha uzun süreden beri ileri sürdüğü gibi, AB anayasası, Avrupalı olmayan çok-ulusuların da Avrupa ekonomik uzayında karlı bir biçimde etkinlik göstermelerine olanak sağlıyor. Burada ister sermaye, ister emek için olsun kalkanma stratejilerinde yöneltmesi gereken sorular vardır. Örneğin, henüz AB'nin üyesi olmamasına karşın Türkiye, Avrupa ekonomik uzayındaki Türk sermayesini artırarak, ama aynı zamanda örneğin Karadeniz'le ya da eski Sovyetler Birliği'nin Türki devletleriyle ilişkili başka bölgesel stratejiler uygulayarak bölgedeki politik önemini ve buna bağlı olarak Avrupa Birliği ve üye devletler karşısındaki pazarlık gücünü artırarak, AB politikaların belirlenmesi ya da devletin biçimlendirilmesi ile ilgili gücünü artırabilir. Daha genel olarak AB'nin pekişmesinin, anahtar üçlünün (Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya) birbirini tamamlayan mekansal-zamansal sabit'lerini güvence altına alarak, küresel ekonominin üç ana kutubun etrafında yeniden örgütlenmesine katkıda bulunduğunu düşünüyorum. Atlantik Fordizminin savaş sonrası patlama yıllarıyla ilişkili olan ulusal mekansal-zamansal sabit'in önceliğinin yeniden ileri sürülüşünü göreceğimizi sanmıyorum. Ne de yakın zamanda küresel bir devletle, küresel olarak yönetilen küresel bir ekonomi göreceğimize inanıyorum. Bunun yerine bu üçlüyü, etrafında yeni mekansal-zamansal sabit'in yeniden stabilize edilebileceği en olası yer olarak görüyorum. AB şimdiden yüksek düzeydeki ekonomik bütünleşmesi ve yeni kurumların inşasındaki potansiyeline dayalı olarak bunun gerçekleşmesi için en elverişli zemini sağlıyor.

Çeviren: Beycan Mura